

*Három fiatal anya rendkívüli története
bátorságról, kitartásról és reményről.*

Túlélőnek születtünk

Auschwitz gyermekei

Wendy Holden

Annak hetvenedik évfordulóján, hogy amerikai katonák felszabadították Mauthausent, a neves író, Wendy Holden felidézi három gyermek megrázó és rendkívüli történetét, akiket összeköt édesanyáik hihetetlen – ám sikeres – harca a túlélésért.

A II. világháború idején Rachelt Auschwitzba küldik, de nem tudja, hogy a férjét lelőtték. Priska és párja együtt utaznak oda, de azonnal szétválasztják őket. A szintén Auschwitzba került Anka hiába reméli, hogy újra látja a férjét. Miután családjuk többi tagja gázkamrában lelke halálát, a három fiatalasszony eltökéli, hogy ragaszkodnak ahhoz, ami megmaradt nekik: életükhöz és születendő gyermekükhöz. Miután eltitkolták állapotukat a hírhedt náci orvos, Josef Mengele elől, dolgoztatják és majdnem halálra éheztetik őket. Mindennapos rettegésben élnek, hogy állapotukat felfedezi az SS.

1945 áprilisában, miközben közelednek a szövetségesek, Priska megszüli a gyermekét. Ezután a kisbabájával, valamint Rachellel, Ankával és a többi fogollyal együtt a mauthauseni koncentrációs táborba küldik egy pokoli tizenhét napos vonatozással. Rachel a vonaton szül, Anka pedig a tábor kapuinál. Mindannyian azt hiszik, hogy meg fognak halni, de aztán csoda történik...

WENDY HOLDEN korábban a London Daily Telegraph újságírója volt, most regényíró, tényíró, életrajzíró és szellemíró. Mióta 1996-ban felhagyott az újságírással, több mint 30 könyvet írt, köztük számos nemzetközi bestsellert. Ezt a könyvét 21 országban adták ki és 16 nyelvre fordították le.

Wendy Holden idejének nagy részét az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok között osztja meg, de főleg az angliai Suffolokban él a férjével, tyúkokkal és kutyákkal.

Tudjon meg többet a könyvről:

www.wendyholden.com

www.facebook.com/dreamvalogatás

„A regény rendkívül elhivatott nyomozás eredménye. Megrendítő történet a hitről, hatalmas empátiával megírva.”

Women in the World

„Holden könyve tele van szívbemarkoló részletekkel. Drámai, elmélyült, erőteljes és megindító. A Túlélőnek születünk méltó emléket állít a három anyának és gyerekeik csodával határos túlélésének.”

Jewish Chronicle

„Igazán döbbenetes és mélyen megható. A gazdag kutatómunkának köszönhetően figyelemre méltó részletességgel mutatja be három nő szenvedéseit.”

Booklist

„Bár több mint 70 év telt el, a történet igazsága olyan hátborzongatóan jelenik meg, hogy akár ma is megtörténhetett volna... Lebilincselő, felkavaró és igen érzékletes regény, mely megörökíti azokat az iszonyú körülményeket, melyek között három terhes nő a náci uralom alatt szenvedett.”

Kirkus Reviews

„Holden háromszoros biográfiája annyi háttérinformációt tartalmaz, hogy az felér egy történelemórával, de olyan hatást kelt, mint egy mese a tagadhatatlan bátorságról és elképesztő szeretetről az embertelen kegyetlenséggel és gonoszsággal szemben.”

Contra Costa Times

Wendy Holden

Túlélőnek születtünk

Auschwitz gyermekei

— részlet —

1.

Priska

Priska Löwenbeinová személyiigazolvány-képe

„Sind sie schwanger, fescche Frau?” (Terhes, szépségem?) A Priska Löwenbeinovához intézett kérdést mosolyogva tette fel a szétvetett lábbal álldogáló SS-tiszt, miközben szemében tudományos érdeklődéssel tetőtől talpig végigmérte.

Dr. Josef Mengele megállt a huszonnyolc éves szlovák tanárnő előtt, aki meztelenül, a szégyentől reszketve állt a szabadtéri gyakorlatot néhány órával azután, hogy Auschwitz II-Birkenaubába érkezett. Október közepén jártak, 1944-ben.

Az alig 152 centi magas Priska fiatalabbnak látszott a koránál. Körülbelül ötszáz másik meztelen nő között állt, akik közül kevesen ismerték egymást. Mind zsidók voltak, és ugyanolyan döbbentek, mint ő, miután otthonaikból vagy az európai gettók-ból koncentrációs táborba hurcolták őket, hatvanasával zsúfolva

az embereket a lepecsételt tehervagonokba. Egy szerelvény ötvenöt kocsiból állt.

Attól a pillanattól kezdve, hogy levegő után kapkodva leléptek az Auschwitzként ismert megsemmisítőtábor közepén a rámpára, minden oldalról záporoztak rájuk a becsmérő „Raus!” (Kifelé!) vagy „Schnell, Judenschwein!” (Gyorsan, te zsidó disznó!) kiáltások.

A zavart és felbolydult embertömeget kifejezéstelen arcú, mocskos, csíkos egyenruhát viselő börtönfunkcionáriusok terelték noszogatva az egyenetlen talajon, miközben az SS-tisztek úgy álltak ott makulátlan egyenruhájukban, akár a szobrok, s harci kutyaik a pórázt feszegették. Nem volt idő szeretett családtagok után kutatni, mivel a férfiakat gyorsan különválasztották a nőktől, a gyerekeket pedig belökték a betegek és idősek sorába.

Aki túl gyenge volt, hogy álljon, vagy a végtagjai lemerevedtek, mert napokig egy levegőtlen vagonban nyomorgott, azt puskákkal taszigálták vagy ostorral csapkodták. A sötétséget szívet tépő „a gyerekeim!”, „a kisbabám!” kiáltások töltötték meg.

A kisémmizettek hosszú sorain túl két alacsony, vörös téglás épület állt, hatalmas kéményeikből gomolygott az olajos, fekete füst az ólomszínű ég felé. A szürkeséget orrfacsaró, émelyítő bűz ülte meg, amely betöltötte az orrlyukakat, és az ember torkára telepedett.

A barátoktól és családtagoktól elválasztott tucatnyi nőt – tizenévestől az ötvenesekig – egy keskeny folyosóra terelték, amit elektromos kerítés határolt, ahogy a hatalmas lengyel tábor egészét is. A döbbenettől némán egymásba botoltak, ahogy elhaladtak a kémények és a mély tavak mellett, aztán elértek egy hatalmas, egyszintes fogadóépületig – a két nyírfa között megbúvó Sauna vagy fürdőház volt ez.

Ott minden teketória nélkül bevezették őket a koncentrációs tábor Häftlingjeinek (foglyainak) életébe. A folyamat azzal kezdődött, hogy utolsó holmijaiktól is meg kellett válniuk, le kellett venniük minden ruhájukat. Közös nyelv híján különféle nyelvek kuszaságában tiltakoztak, de az SS-őrök a puskáikkal ütlegelve együttműködésre bírták a rabokat.

Meztelenül végigvezették őket egy széles folyosón egy tágas helyiségbe. Az anyákat, lányokat, feleségeket és nővéreket durván megfosztották minden szőrzetüktől az erre kijelölt férfi és női foglyok, miközben a német örök bámulták őket.

Alig ismertek egymásra, miután az elektromos borotvák végezték a munkával. Ezután ötösével kivezették őket a névsorolvasás helyszínére, ahol több mint egy órát vártak mezítláb a hideg, nedves, agyagos talajon, mielőtt sor került a második „Selektion”-ra, amit az az ember végzett, aki később „a halál angyalaként” vált ismertté.

A makulátlanul öltözködő dr. Mengele feszes, szürkészöld egyenruhát viselt, gallérján az ezüst rangjelzésekkel és ezüstkoponyákkal, és egy pár hatalmas mandzsettás bőrkesztyűt tartott a kezében. Barna haját pomádéval igazította helyre, kesztyűjével szórakozottan csapkodott jobbra-balra, miközben le-föl sétált a sorok között, hogy szemügyre vegye az új foglyokat és – még konkrétan – megkérdezze, várandósak-e.

Amikor rákerült a sor, Priska Löwenbeinovának csupán néhány másodperce volt eldönteni, hogy mit válaszoljon a mosolygó tisztnek, akinek a két első foga között hézag volt. Nem tétovázott. A neves nyelvész gyorsan megrázta a fejét, és németül felelt: „Nein.”

Két hónapos terhes volt akkor szívből kívánt gyermekével a férjétől, Tibortól (remélte, hogy ő is itt van a táborban valahol), és fogalma sem volt, hogy ha igazat mond, az megmenti-e, vagy ismeretlen sorssal sújtja őt és gyermekét. De azt tudta, hogy veszélyben van. Egyik karjával a melleit védte, a másikkal a fanszőrzete maradékát, és imádkozott, hogy Mengele higgye el a szémszedett hazugságot. A nyájas tekintetű SS-tiszt egy pillanatra megállt, a fiatal „forsche Frau” arcába bámult, majd továbbment.

Három nővel később megszorította egy asszony mellét, aki visszahőkölt. Amikor néhány csepp anyatej elárulta, hogy legalább tizenhat hetes terhes, a kesztyű balra legyintett, kirángatták a sorból, és a gyakorlótér egyik sarkába lökték, a többi résztvevő, várandós nő közé.

A tágra nyílt tekintetű asszonyok nem tudták, hogy az egyik irány az életet jelentette, a másik pedig valami teljesen mást. Azok sorsa, akiket Mengele aznap kiválasztott, máig ismeretlen.

Josef Mengele addig is nagy veszélyt jelentett Priska fiatal életére, de még sejtelve sem volt arról, hogy mivel néz szembe hamarosan. Az eljövendő hónapokban az éhség rettegett ellenséggé vált, és úgy tűnt, legvalószínűbben az éhhalál vet majd véget a szenvedéseinek.

Az éhség unokatestvére – a szomszomság – ugyanolyan kegyetlenül kínozza a táborban töltött idő alatt, a kimerültséggel, a félelemmel és betegséggel egyetemben. De terhes testének gyötörő, sajgó táplálék utáni vágya volt az, ami majdnem megtörte.

Perverz módon Priskát a legfájóbb éhségrohamokon az az emlék segítette át, amikor az iskolába menet egy cukrászda kirakatához nyomta az orrát, majd olyan süteményekkel kényeztette magát, mint a porcukorral megszórt, fahéjas *babka*, a tetején morzsolt tésztával. Az emlék, ahogy megtörte ezeket a leveles tésztákat, miközben morzsák peregtek le a blúzán az aranyosmaróti (Zlaté Moravce-i)¹ cukrászdában, összefoglalta idilli gyermekkorát a mai Szlovák Köztársaság délnyugati csücskében.

Pozsonytól úgy 100 kilométerre az aranymosásról volt híres az a vidék, ahol Priska felnőtt. Egyik folyójának, a Zsitvának (Žitava) neve a szlovák arany szóból ered. Az „aranyló Morawce” városa majdnem olyan virágzó volt, mint ahogy azt a neve sugallta, impozáns templommal, iskolákkal, boltokkal teli utcákkal, valamint kávéházakkal, éttermekkel és egy szállodával.

Priska szülei, Emanuel és Paula Rona a város egyik legtisztességesebb kóser kávéházát üzemeltették, a helyi élet nagyrészt ott összpontosult. A kávéház központi helyen állt, a főtéren, és szép kertje is volt. Emanuel Rona a harmincas évei végén járt, amikor 1924-ben megtalálta a bérelhető üzlet

¹ A helységneveknek, ha van, a magyar változatát használjuk.

hirdetését az újságban. A férfi szerencsét próbált, és azt a vakmerő döntést hozta, hogy a lengyel határhoz közeli hegyek közül, Sztropkó (Stropkov) városából kétszázötven kilométerre költözteti a feleségét és a gyerekeit.

Priska 1916. augusztus 6-án, vasárnap született, és nyolcéves volt, mikor elköltöztek, de ahányszor csak tudott, visszatért a családjával Sztropkóba, hogy meglátogassák anyai nagyapját, az özvegy fogadótulajdonost, David Friedmant, akit vitairatok elismert szerzőjeként is ismertek.

Ahogy Priska később mesélte, az aranyosmaróti családi kávézó gyönyörű volt, szorgos szülei és az odaadó női személyzet mindig makulátlanul tisztán tartották. Különtermében, amit az édesanyja büszkén *chambre séparé*nek hívott, nyolcsötét öltönyös zenész játszott a vendégeknek, valahányszor az asszony elhúzta a függönyt. „Remek zenészeink és csodálatos táncosaink voltak. Akkoriban fontos volt a kávéházi élet. Borzasztóan élveztem a fiatalságomat.”

Édesanyja, aki négy évvel fiatalabb és „egy fejjel magasabb” volt az édesapjánál, feltűnően szép asszonynak számított, és csendes törekvéssel gondoskodott a családjáról. Miután a hagyományos szlovák nőnemképzőt, az *-ovát* a nevéhez illesztette, Paula Ronová kitűnő feleségnek, anyának és szakácsnőnek bizonyult, aki „nagyon rendes” asszony volt: keveset beszélt, de sokat gondolkodott. „Édesanyám a legjobb barátnőm volt.”

Az apa szigorú, a fegyelmet mindenkitől megkövetelő ember volt, aki a feleségével németül vagy jiddisül beszélt, ha nem akarta, hogy a gyerekek megértsék. Priska kiskorától könnyen tanult nyelveket, és titokban minden szót értett. Bár Emanuel Rona nem tartotta buzgón a hitét, amelybe bele született, tudta, hogy fontos adni a látszatra, és a nagy zsidó ünnepeken elvitte családját a zsinagógába.

„Kiskoromban a kávéház miatt rendkívül fontos volt, hogy rendesen viselkedjünk – mesélte Priska. – Jó családnak kellett lennünk, jó barátoknak és jó tulajdonosnak, különben a vendégek nem jártak volna a kávézóba.”

Az öt testvér egyike, Priska, aki születésekor a Piroska nevet kapta, negyedik volt a sorban. Andrej volt a legidősebb, akit mindenki Bandiként ismert. Aztán a nővére következett, akit Boežkaként ismertek, majd Anička, akit mindenki „Kis Annának” hívott. Négy évvel Piroska után született Eugen, mindenkinek csak Janičko vagy „Janko”, a legkisebb. Közben egy hatodik gyermek csecsemőkorában meghalt.

Aranyosmaróton a család lakása a kávézó mögött elég tágas volt ahhoz, hogy a gyerekeknek külön hálószoba jusson. Hatalmas kertjük egy patakig lejtett. A sportos, aktív Priska gyakran úszott ott a barátaival, akik a kertben teniszeztek is. Az egészséges, boldog, fényes fekete hajú Priska nővéreihez hasonlóan népszerű volt a helyi gyerekek között, akik kedveskedve Pirinek, néha Pirának becézték.

„Nekem nem számított, hogy zsidók vagy nem zsidók. Mindenkiel ugyanolyan barátságos voltam. Nem volt különbség.”

A testvéreivel „jó asszonyok” között nőttek fel, akik besegették a házimunkába, és pótyanyaként viselkedtek. A család jó ételeket fogyasztott, szinte minden étkezésre jutott elegánsan tálalt kóser hús. A zamatos sült húsból készült vacsorát gyakran a kávézóból hozott desszert követte. Az édesszájú Priskának a bécsi Sacher-torta volt a kedvence, a gazdag csokoládétorta tojáshabbal és sárgabaracklekvárral.

Bár az iskolában nem tanultak hittant, a gyerekeket arra nevelték, hogy minden péntek este imádkozzanak, és mossák meg alaposan a kezüket, mielőtt leülnek a sabbatasztalhoz, amit különleges gyertyákkal és a legfinomabb abroszokkal terítettek meg.

Priska egy volt a mindössze hat lány közül egy több mint harmincfős osztályban. Priska szerint a nővére, Boežka „igazi értelmiségi” volt, aki könnyen tanult nyelveket, szinte magába szívta őket. Boežkát ugyanakkor nemigen érdekelték a könyvek, sokkal inkább a kézműves munkák – különösen a varrás, amelyben jeleskedett is.

Priskának talán többet kellett tanulnia, mint a nővérének, de szorgalmas volt, és a tanulás hamarosan a szenvedélyévé vált. Törekvésében, hogy minél alaposabban megértse a világot, csinosabb nővérétől, Annától is különbözött, aki jobban szeretett beöltözni vagy babákkal játszani. „Tetszett, hogy tudok ezt-azt” – ismerte be Priska. Fiatalkorától érdekelte a kereszténység, és úton hazafelé az iskolából gyakran beosont az aranyosmaróti katolikus templomba. Különösen csodálta az impozáns sírköveket és mauzóleumokat, és mindig is érdekelték az „újonnan érkezők”. Történeteket talált ki róluk, hogy milyen lehetett az életük.

Édesanyja, Paula támogatta a lánya tudásvágyát, és büszke volt rá, mikor ő lett az első Rona gyerek, aki a helyi középiskolába, a Janka Krá Gimnáziumba került. A szép, háromszintes, fehér stukkós épület 1906-ban nyitotta meg kapuit a temetővel és a városházával szemben. Az ötszáz tíz–tizennyolc éves diák egyikeként Priska angolt és latint tanult, valamint kötelezően német és francia nyelvet. A testvérei csak alsóbb iskolát végeztek, kivéve Bandit, aki könyvelőnek tanult.

Priskában erős volt a versenyszellem, több tudományos díjat nyert, és tanárai örömeiket lelték a fejlődésében. A legjobb tanuló a fiúk figyelmét is felkeltette az osztályban, akik könyörögtek, hogy segítsen a nyelvtanban, és lelkesen köréje gyűltek a kertben, miközben leckéket adott. „Csak csodás emlékeket őrzök Aranyosmarótról.”

Priska legjobb barátnője az osztályban egy Gizelle Ondrejковиčová nevű lány volt, akit mindenki „Gizka”-nak hívott. Nemcsak gyönyörű, de népszerű lánynak is számított. A helyi rendőrfőnök lánya volt, árja, és közel sem olyan jó tanuló, mint Priska. Ezért az édesapja egy nap felhívta Priska szüleit, és tett egy ajánlatot. „Ha Priska gondoskodik róla, hogy Gizka befejezze a tanulmányait, engedélyezem, hogy a kávézójukat addig tartsák nyitva esténként, ameddig csak akarják.” Különadó megfizetése nélkül.

Így hát a negyedik Rona gyerek hirtelen nagyon fontosá vált a szerény családi vállalkozás számára. Ameddig Priska az osztálytársnője nem hivatalos tanára marad, garantálta, hogy a kávézójuk virágozzék – jobban, mint a többi a városban. A lány nagyon komolyan vette ezt a felelősséget, és bár így kevés ideje maradt társadalmi életet élni, szerette Gizkát, és szívesen segített neki. A két barátnő egymás mellett ült az osztályban, és végül együtt is érettségizett le.

A gimnázium után Priska tanítani kezdett, és úgy tűnt, nyelvtanár lesz. Szeretett énekelni, csatlakozott a tanári kórushoz, amely bejárta az országot, és hagyományos nacionalista dalokat adott elő, melyek közül az egyik büszkén hirdeti: „Szlovák vagyok, és szlovák is maradok.” Erre a dalra egész életében szívesen rázendített.

Aranyosmaróton továbbra is nagyra becsülték, és élvezte, hogy előre köszön neki, akivel csak az utcán találkozik; ez a szlovákok közt hagyományosan a tisztelet jele. Egy árja tanár is udvarolt neki, aki minden szombat este randevúra hívta: kávézni, táncolni vagy vacsorázni a helyi szállodába.

Priskának és a családjának nemigen volt oka aggodalomra, hogy bármi is megváltoztatja kényelmes életüket. Bár a zsidókat régóta üldözték szerte Európában, és különösen az oroszok tetteitől szenvedtek a pogromok alatt, amelyek több száz évre nyúltak vissza, könnyen megtalálták a helyüket az újonnan teremtett nemzetek között az I. világháború vége és a Német, az Orosz Birodalom, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után. Csehszlovákiában prominens családdá váltak, jól beilleszkedtek a társadalomba. A zsidók nemcsak a termelésben és a gazdasági életben játszottak kulcsszerepet, de a kultúra, a tudományok és a művészetek terén is. Új iskolák és zsinagógák épültek, és a zsidók álltak a kávéházi élet központjában. A Rona család a saját közösségében kevés antiszemitizmust tapasztalt.

Az I. világháború után a súlyos gazdasági válság azonban lassan megváltoztatta a közhangulatot a német határ túlol-

dalán. Adolf Hitler, aki 1921 óta vezette a Nemzetiszocialista Német Munkáspártot – a „Náci” pártot a *Nazional*, vagyis nemzeti szó első két szótagja után – azzal vádolta a zsidókat, hogy ők uralják a nemzet vagyonát, és sok problémáért őket tette felelőssé. Az 1933-as választások után, ahol a nácik 17,2 millió szavazatot kaptak, Hitlert meghívták a koalíciós kormányba, és kinevezték kancellárrá. Hatalomra kerülése a demokratikus Weimari Köztársaság végét és egy új államforma kezdetét jelentette, amit széles körben *Dritte Reich*ként, Harmadik Birodalomként ismernek.

Hitler radikális beszédeiben a kapitalizmus mellett elítélte azokat is, akik szövetségre léptek a kommunistákkal, a marxistákkal és az orosz Vörös Hadsereggel, hogy részt vegyenek a forradalomban.

Miután 1925-ben azt írta önéletrajzi alapú politikai kiáltványában, a *Mein Kampf*ban, hogy „az ördög megtestesülése, minden gonoszság szimbóluma a zsidók alakját ölti fel”, megígérte, hogy a zsidókat és más „nemkívánatos elemeket” az általa végső megoldásnak nevezett módon eltünteti Németországból.

„Új rendet” hirdetve, szembeszegülve a sok német szerint a háború után rájuk erőltetett igazságtalanságokkal, barnainges rohamosztágosait arra biztatta, hogy zaklassák a zsidókat, torlaszolja el vagy bojkottálja az üzleteiket. Az általa kinevelt Hitlerjugend éljenezte, harci kiáltása, a „*Sieg Heil!*” (Éljen a győzelem!) ott zengett Berlin utcáin. Hitler viszonylag rövid idő alatt olyan gazdasági javulást hozott, hogy támogatottsága egyre nőtt. Sikerén felbuzdulva a kormánya olyan törvényeket hozott, melyekkel kizárták a zsidókat a politikai, a gazdasági és a társasági életből. A „destruktív” zsidó könyveket elégették, a nem árját kirúgták az egyetemekről, a külföldön élő prominens zsidókat – többek között Albert Einsteint – száműzték.

A németországi antiszemitizmus elharapódzott, a zsinagógákat megszenteltelenítették vagy porig égették, gyakran

a bennük csapdába esett zsidókkal együtt. A városok utcaköveit a zsidó üzletek betört kirakatainak szilánkjai borították, az üzletekre Dávid-csillagokat vagy sértéseket festettek. Az árjákat arra biztatták, hogy jelentsék fel a zsidókat. Az árulás és a bizalmatlanság e légkörében azok, akik hosszú évekig boldogan éltek a zsidók mellett, és akiknek gyermekei az övéikkel együtt nőttek fel, gyakran leköpték az utcán, megverték vagy letartóztatták őket. Mindenütt voltak lelkes besúgók, akik örömmel feljelentették a szomszédaikat abban a reményben, hogy rátehetik a kezüket az ingatlanjukra. Több száz házat fosztottak ki szisztematikusan, és elvették, amit csak akartak.

A német származásúakat bátorították, hogy szerezzék meg a legjobb zsidó lakásokat, egész családokat kényszerítve arra, hogy rövid időn belül hagyják el az otthonukat. Az a mondás járta, hogy az új bérlők beköltöztek, mielőtt „még kihűlt volna a kemencéből kivett kenyér”. Akiket kilakoltattak, csupán a legszegényebb negyedek kisebb lakásaiba költözhettek; elvágta őket attól az élettől, amit mindig is ismertek.

A fizikailag fogyatékosokat és a mentális betegeket – árjákat és zsidókat egyaránt – „az életre méltatlannak” nyilvánították, és sokukat táborokba küldték, vagy rövid úton kivégezték. A lakosság többi tagjának nemigen volt más választása, mint hogy alkalmazkodnak Hitler nürnbergi törvényeihez, melyeket könyörtelenül végrehajtottak, és úgy terveztek meg, hogy még jobban elidegenítsék a zsidókat a többiektől. A nácik „tudományos rasszizmusa” jegyében, hogy megőrizték a német vér tisztaságát, ezek a rendelkezések kiválogatták a „fajilag elfogadhatókat”, s legalapvetőbb jogaiktól is megfosztották „a zsidókat, a cigányokat, a négereket és fattyú utódaikat”. A „német vér és a német becsület védelmét” szolgáló törvényt eltörölt minden vegyes házasságot, és „a faji szennyeződés elkerülése érdekében” halálbüntetés várt azokra a zsidókra, akiket rajtakaptak, hogy némettel folytatnak szexuális viszonyt.

A zsidókat megfosztották az állampolgárságuktól, az úgynevezett „aszociális” vagy „ártalmas” elemeket pedig – közé-

jük tartoztak a kommunisták, a politikai ellenzék tagjai, az alkoholisták, a prostituáltak, a kéregetők és a hajléktalanok, valamint Jehova tanúi, akik nem fogadták el Hitler fennhatóságát – letartóztatták, és az első *Konzentrationslagerek*be, másképpen KZ-kbe zárták, melyeket egykori katonai barakkokban rendeztek be.

Az árjáknak megtiltották, hogy zsidókat alkalmazzanak. További változásként eltiltották foglalkozásuktól a zsidó ügyvédek, orvosok és újságírókat, a zsidó gyerekek pedig tizennégy éves korukon túl nem kaphattak oktatást. Idővel a zsidókat kitiltották az állami kórházakból is, és az otthonuktól nem utazhattak harminc kilométernél távolabb. A közparkok, játszóterek, folyók, uszodák, tengerpartok és könyvtárak számukra tiltott területnek számítottak. A zsidó katonák nevét törölték az I. világháborús emlékművekről, pedig rengetegen harcoltak a *Kaiser*ért a háborúban.

Jegyrendszert és élelmiszerbélyeget vezettek be, de a zsidók az árják járandóságának csupán a felét kapták. Ráadásul csak előre kijelölt helyeken vásárolhattak, délután 3 és 5 között, amikor a friss árut nagyrészt már eladták. Nem mehetek moziba vagy színházba, nem utazhattak a villamosok első kocsijaiban. Csak hátra engedték őket felszállni, a zsúfolt és füledt utolsó kocsiba. A rádiókészülékeiket le kellett adniuk a rendőrsökön, és szigorúan betartatták velük az este 8 és reggel 6 közötti kijárási tilalmat.

Az új intézkedésektől félve ezrek menekültek Franciaországba, Hollandiába és Belgiumba. Csehszlovákia 1918 óta szintén népszerű menedék lett. Nemcsak a lakói voltak erősek, de a szövetségesei is – például Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország. Priska családja itt biztonságban érezhette magát.

Aztán 1938 márciusában Európa remegve nézte, ahogy Hitler az *Anschluss* során annektálta Ausztriát. Kihirdette a német egységet, s a *Lebensraum* elméletére hivatkozva nagyobb életteret követelt a népének. Augusztusban minden,

a Birodalom területén élő külföldi tartózkodási engedélyét visszavonták, s egyetlen éjszaka alatt tizenkétezer Lengyelországban született zsidót toloncoltak át a határon.

Az első világháború után békére vágyó Neville Chamberlain brit miniszterelnök nemzetközi tárgyalásokat folytatott, melyeket a Münchener Egyezmény zárt le az év szeptemberében. Ennek értelmében az európai nagyhatalmak engedélyt adtak Hitlernek, hogy elfoglalja a Csehszlovákiától északra, délre és nyugatra fekvő, főleg német ajkúak által lakott Szudéta-vidéket. A csehek által csak „münchener árulásnak” nevezett esemény után országuk határai stratégiaileg védtelenné váltak.

1938 novemberében egy otthonából elüldözött lengyel zsidó család fia megölt egy német tisztet Párizsban. A náci főparancsnokság bosszúja a *Reichspogromnacht*, ismertebb nevén a *Kristallnacht*, a „Kristályéjszaka” volt. Egyetlen éjszaka alatt több ezer németországi zsidó házat, zsinagógát és üzletet romboltak szét, legalább kilencven embert megöltek, és harmincezret letartóztattak. Az ezt követő hónapokban Hitler támogatói további zsidóellenes megmozdulásokat szerveztek, Csehszlovákia pedig készültségbe helyezte a hadseregét. 1939 márciusában aztán a Führer meghívta Emil Háchát (Csehszlovákia katolikus elnökét) és Jozef Tisót (a szlovákok leváltott vezetőjét) Berlinbe, és ultimátumot adott nekik. Vagy német „védelem” alá helyezik a népüket, vagy pedig a náci erőszakkal megszállják őket, „megvédendő” az országot Magyarországnak a határ menti területeik iránti követelésével szemben.

Tiso és kollaboráns kormánya szinte azonnal elfogadta Hitler követeléseit, s Tisót további náci beavatkozás nélkül kinevezték az újonnan létrejött, névlegesen független Szlovák Köztársaság elnökévé. Miután a hatvanhat éves Hácha elnök szívinfarktot kapott, másnap ő is engedett a németek követeléseinek, de a csehek nem fogadták szívesen a döntést. Ezért 1939. március 15-én német csapatok vonultak be Csehszlovákiába, s az országot Cseh–Morva Protektorátussá nyilvání-

tották, így félgyarmati függésbe kényszerítve a cseh népet. Amikor Hitler hat hónappal később lerohanta Lengyelországot, felfedve ezzel az oroszokkal kötött titkos paktumot, akik ugyanakkor keletről támadtak a lengyelekre, Nagy Britannia és Franciaország hadat üzent Németországnak. Európa népeinek élete örökre megváltozott.

A zsidók az új náci protektorátusokban egyetlen éjszaka alatt kitaszítottá váltak. Sok középületen megjelent a „*Juden nicht zugänglich!*” (Zsidóknak belépni tilos!) tábla – másutt ezt írták ki: „*Kutyáknak és zsidóknak belépni tilos!*” Amikor az emberek Németországban, Ausztriában és Lengyelországban értesültek a hittársaikat ért atrocitásokról, megrohamozták a külföldi követségeket, és vízumért könyörögtek, de mindenütt elutasították őket. Az elkerülhetetlennek látszó jövővel szembesülve sokan öngyilkosságot követtek el.

Priskának és családjának nem volt más választása, mint engedelmeskedni az új rezsim intézkedéseinek. Az apróságok fájtak a legjobban. A tanár többé nem hívta el táncolni, azok, akik egykor előre köszöntek neki az utcán, félrenéztek, amikor elment mellettük. „Rengeteg kényelmetlenség ért, de el kellett fogadni, ha az ember élni akart.” Más barátai, mint Gizka és a többi osztálytárs, akiknek a szülei gazdálkodtak, továbbra is ellátták a Rona családot friss tejjel, és rendületlenül lojálisak maradtak. Voltak, akik nyilvánosan köszöntek zsidó ismerőseiknek, és minden lehető segítséget megadtak nekik.

Amikor lábra kelt a pletyka, hogy a zsidókat akarattal el-
lenére máshová „telepítik”, az emberek elkezdtek élelmiszert és más árucikkeket felhalmozni. Értékeiket elásták, vagy a barátaikat kérték meg, hogy rejtsek el, bár akit ilyesmin kaptak, kivégezték. Azok a zsidók, akik megtehették, a palesztinai brit mandátum területére menekültek, ahol volt remény egy jövőbeli cionista állam megalapítására. Priska bátyja, Bandi is köztük volt. Egymaga ment oda 1939-ben, azt állítva, „tudja, mi vár rájuk”. Priska egyik első udvarlója egy szó nélkül Belgiumba, majd Chilébe emigrált. A gazdag fiatalemberrel nem

sokkal korábban eljegyezték egymást, készültek a házasságra, de aztán a fiú egyszerűen eltűnt.

Priska többi családtagja úgy boldogult, ahogy tudott. A nővére, Anička 1932-ben, tizenkilenc évesen férjhez ment, remélve, hogy ezzel elkerüli a családi kávézóban rá váró munkát. Született egy fiuk, Otto, de a házasság nem tartott sokáig. A válása után Anna az árjább hangzású Helena Hrubára változtatta a nevét, és valaki más kávézójában talált munkát. Priska öccse, Janko, aki elektromérnöknek tanult, egy munkásalakulatba került, hogy „*Robotnik Zid*”, azaz munkaszolgálatos váljék belőle, aki jellegzetes kék egyenruhát viselt, és a legmocskosabb munkákat kapta. Boežka, a harmincas éveiben járó vénlány otthon maradt, és ruhákat varrt a családnak és a barátoknak.

Priska, aki mindig is büszke volt zsidó orrára, vagy ahogy tréfásan nevezte, „szép ormányára”, örömmel viselte Boežka kreációit; ezekben kevésbé érezte magát a társadalom számkivetettjének. „Sosem voltam szépség, de tettem arról, hogy jól nézzek ki – mesélte. – A városomban rendesek voltak velem az emberek, akiknek tetszett, hogy a kávéház tulajdonosának nagyra becsült lánya vagyok.”

Ezt a tiszteletet azonban hamarosan megtagadták tőle. 1940-ben a szüleit eltiltották a kávéházuk vezetésétől, amelyet tizenhat év óta csinosítottak. Mivel kevés oktatásban részesültek, és máshoz nemigen értettek, nem tudtak mihez fogni. „Mindent elveszítettek – mesélte Priska. – Jó emberek voltak.” Egy árja *Treuhandert* (vagyonkezelőt) neveztek ki a kávézó élére, aki meglepő módon kedves volt Priskával, és becsülte azért, hogy beszél angolul, franciául, magyarul és németül. „Fontos volt, hogy beszéljem azokat a nyelveket, nagyra értékelték.”

Miután megtiltották nekik, hogy dolgozzanak, Priska és megmaradt közvetlen családtagjai úgy döntöttek, hogy a Duna két partján fekvő Pozsonyba költöznek, az új Szlovák Protektorátus fővárosába. Priska nagyapja, David Friedman,

akitől elvették a családi fogadót, elmenekült a szülővárosából, Sztropkából, és csatlakozott hozzájuk. Sikerült megmenteniük egy kis pénzt, és remélték, hogy a nagyvárosban zsidóként könnyebb lesz észrevétlennek maradniuk. Igazuk lett. A náci invázió idején becslések szerint tizenötezer zsidó élt Pozsonyban, a népesség 12 százalékát adva. Jól beilleszkedtek, és kevés antiszemitizmussal találkoztak.

Bár a náci uralom alatt minden megváltozott, Priska családja talált egy lakást a Špitálska utcában, és a lány magántanárként dolgozva ismét élvezhette azt a kávéházi életet, amelyet gyerekkora óta ismert. Különösen kedvelte az Astorka kávézót, ahol értelmiségiekkel találkozott, akikkel több nyelven beszélgethetett. Az Astorkában történt egy napon, 1940 októberében, hogy egy szomszédos asztalnál megpillantott egy karcsú, bajszos férfit, aki Priska barátaival beszélgetett.

„Elmélyülten és élénken társalgott Mimi barátnőmmel, aki gyógyszerészként dolgozott. A barátnőm egyszer csak felállt, odajött, és azt mondta, a férfi vonzónak talál.” Priska bátor csodálója odasétált, és bemutatkozott. Tibor Löwenbein lengyel származású zsidó újságíró volt, folyékonyan beszélt németül és franciául, és Szlovákia északnyugati részéről, Puhó (Púchov) városából származott. Priska mindig azt mesélte, hogy a férfi kicsit spicces volt, amikor megismerkedtek. Meg is mondta neki, hogy nem kedveli az olyan férfiakat, akik isznak. Tibor nagyon szerette volna lenyűgözni, ezért megígérte, hogy soha többé nem nyúl alkoholhoz. Állta a szavát.

Viszont pipázott, és negyven darabos gyűjteményt tartott belőlük, amihez Priska nem nyúlhatott hozzá. A lány jóképű udvarlója nagyon választékosan öltözködött, negyven inge volt. Tibor, a feltörekvő író gyakran írogatott egy kis jegyzetfüzetbe, amit állandóan magánál hordott. Bélyegeket is gyűjtött, bár Priska fanyar mosollyal mindig azt mondta, hogy megismerkedésük után ő lett a férfi egyetlen hobbija.

Tibor Heinrich Löwenbeinnek és feleségének, Elizabethnek, becenevén Bertának az egyetlen gyermeke volt. Apja egy kis

gazdaságot tartott fenn, de Tibor többre vágyott a gazdálkodó életnél, Pozsonyba költözött, és az *Allgemeine Jüdische Zeitung* újságírójaként sporttal és helyi politikával foglalkozott. Írt egy vékonyka könyvet is *Slovensko–Židovské hnutie a jeho poslanie* (A szlovák–zsidó mozgalom és küldetése) címen arról, hogy zsidóként teljesen asszimilálódott a szlovákokhoz.

Priska férje, az író és újságíró Tibor Löwenbein

Mikor a nürnbergi törvények miatt el kellett hagynia az újságot, a pozsonyi Dunajská Bank jóindulatú görög tulajdonosa állást ajánlott neki banktisztviselőként. A karcsú, ápolt, kellemes megjelenésű Tibornak szőkés haja és sápadt bőre volt. Nem igazán nézett ki zsidónak, ami Priska elmondása szerint akkoriban fontos volt. A bankban olyannyira megbecsülték, hogy Prágába és Brnóba küldték üzleti ügyekben, ami a zsidókra vonatkozó utazási megszorítások miatt amúgy lehetetlen lett volna. De munkaadójának fontos kapcsolatai voltak, és úgy tűnt, Tibor bármit megúszhat. Újságíróként mindenkit ismert, mindig udvariasak voltak vele, és ez a feltűnő hölgyre is vonatkozott, akibe belekarolt.

Tibor reggelente munkába menet elkísérte Priskát az Astorka kávézóba, ahol a lány jóízűen elfogyasztotta reggeli

káváját és süteményét. Induláskor megállt, és szalutált neki, amitől Priska mindig elnevette magát. Esténként munka után a Duna partján sétáltak; népszerű hely volt ez a párok között. Hallgatták az utcazenét, és nézték a vízen tükröződő holdfényt, miközben lassú uszályok, folyami hajók és kompok úsztak el mellettük.

Az udvarlás első hat hónapjában Tibor mindennap levelet írt Priskának. *Pirečka Zlatickónak* (aranyom) becézte, a lány pedig „Tibkó”-nak vagy „Tiborkó”-nak hívta őt. Az elbűvölt lány minden üzenetét megtartotta. Akadt köztük rövid, de mind szeretetteljes volt. Szinte az összes túlélte a háborút. 1941. március 10-én kelt levelében Priska ezt írta:

„Tibkóm, annyira boldog vagyok, amikor megkapom a leveleidet, különösen a hosszúakat... Gyorsan eláru-
lom a nagy hírt! Csütörtöktől négy napig szabad leszek,
vagyis négy napon át mindennap látjuk egymást! Micsoda
fényűzés ez most, amikor szűkösek a lehetőségek...
Tudni akartad, mit gondolok a leveleidről. Csodálatosak!
Elképeszt, hogy te, aki olyan komoly vagy és manapság
olyan pesszimista, sötétben látva a mostani helyzetet, ilyen
csodás sorokat írsz. Sokszor gondolok rád, és tudom,
hogy a könyveidben találsz vigaszt. Kicsit féltékeny va-
gyok, hogy ők részei az életednek, míg távol vagyok, bár
ígérem, ez csak átmeneti. Kérlek, köszönj a nevemben
a könyveidnek, amelyek értékes társaságot jelentenek
számodra nélkülem. Millió csókot küldök, a te Pirád.”

Március 12-i válaszában Tibor ezt írta:

„Aranyom, rettentően örültem, hogy a leveledet olvas-
hatom. Micsoda boldogság! A mindennapok sivár való-
ságában szavaid olyanok voltak, akár a sötét felhőkön
áttörő napsugár. Próbálom tolmácsolni köszönetemet
és boldogságomat... Valószínűleg nem tudom kellően

kifejezni...! Várom, hogy holnap négykor találkozunk nálam, és ahogy erre az örömteli alkalomra gondolok, az is eszembe jut, hogyan játszadozik velünk a sors. Ez akkor ötlött eszembe, amikor rájöttem, hogy az öt hónapos évfordulónkon nem lehetünk együtt. Így a neked szánt szavakat arra a délutánra kell tartogatnom, amikor végre láthatlak... Alig várom, hogy a karomban tarthassalak... Holnap találkozunk, drágám... addig is sokszor csókollak, és örökké a tiéd vagyok, Tibor.”

Priska és Tibor esküvője a pozsonyi zsinagógában, 1941-ben

A pár 1941. június 21-én házasodott össze a kéttornyú, mór stílusú pozsonyi zsinagógában. A huszonöt éves menyasszony hosszú, fehér kabátot viselt, fehér dobozkalapot, gyöngysort, fehér cipőt és mintás ruhát. Fehér kardvirágcsokrot tartott a kezében, amikor elfogadta a *ketubát*, vagyis a zsidó házassági szerződést. A huszonhét éves vőlegény kalapot, elegáns zakót és akkoriban divatos buggyos nadrágot viselt.

Priska szülei, Emanuel és Paula kijelentették, hogy vejük tökéletes, áldásukat adták a párra, és örültek, hogy van mit

ünnepegni. Tibor szülei nem vettek részt az esküvőn. A férfi édesapja nem sokkal előbb öngyilkosságot követett el Puhó közeli tanyáján, édesanyja így egyedül maradt. A lesújtott férfi hazament, hogy mellette legyen, de aztán vissza kellett térnie Pozsonyba, vagy a letartóztatást kockáztatta volna az engedély nélküli lakhelyelhagyással. Priska és szülei lettek az új családja.

Boldog frigy volt ez, az ifjú házaspár összeillettek. „Egyszer sem veszekedtünk” – mesélte Priska, és a férjét „szenzációs” nevezte. Tetszett neki, hogy a férfi „helyesen” beszélt szlovákul, ami sokakra nem volt igaz, mert gyakran keverték bele német vagy magyar szavakat. „Csodálatosan viselkedett velem, és lenyűgözte, hogy ennyi nyelvet megtanultam. Gyönyörű emlékeket őrzök Tiborkóról. Ilyen jó férjet kívánni sem lehetne.”

De a háború további utóhatásai beárnyékolták a boldogságukat. Az esküvőjük utáni napon a németek Hitler Barbarossa-hadműveletének a részeként megtámadták a Szovjetuniót, hogy megszerezzék az orosz területeket. Priska és Tibor még mindig optimista volt, és nem sejtve azt, ami rájuk vár, a pár beköltözött a Rybárska Brána 7 alá, közvetlenül a Hlavné Námestie, a főtér mellé. Ezt később Fischertorgasse néven ismerték. A fenyegetések dacára, amelyekkel állandóan szembenéztek, nagyon boldogan éltek, és gyerekeket szerettek volna. Priska rögvest terhes lett, és a családdal madarat lehetett volna fogatni. Mivel úton volt a baba, Tibor még jobban örült, hogy állandó bevétele van. Még 1941 szeptemberében is sikerült megtartania az állását, mikor a szlovákiai zsidókra egy majdnem háromezer új szabályt tartalmazó listát kényszerítették rá, amit a németek *Židovský Kódex*nek: Zsidó Kódexnek hívtak.

Ez a kódex faji alapon határozta meg a zsidókat, és több évszázados gyakorlatot élesztett fel azzal, hogy megalázó jelképek viselésére kötelezte őket. Ilyen jelzéseket a 9. század óta olyan, egymástól távoli területeken is bevezettek, mint

Anglia és Bagdad. A zsidó származásúak kötelesek voltak az útleveleikre és a többi iratukra nagy J-t pecsételtetni, jelezve a német *Jude* szót. Karszalagokat vagy csillagokat is vásárolniuk kellett, melyeket hatalmas, előre lepecsételt végvász-nakból szabtak ki azokban a gyárakban, ahol egykor ők is dolgoztak. Minden csillagot rá kellett varrni a felsőruházatuk elejére és a hátuljára, de elsősorban a szívük felett kellett viselniük.

A zsidók nyilvános üldözése csak erősödött attól, hogy ily módon felismerhetővé váltak. Nemcsak az üzleteiket és műhelyeiket rongálták meg és fosztották ki, de akkor is veszélyben voltak, ha elhagyták az otthonukat. Tibor és Priska sok barátja hatalmas összeget fizetett azért, hogy hamis papírokat szerezzenek, de nagy kockázatot vállaltak, ha lebuktak. Tibor munkaadójának sikerült felmentést szereznie a férfi számára a sárga csillag viselése és más megszorítások alól, de Priskának nem jutott ilyen védelem. Valahányszor együtt távoztak valahová a kijárási tilalom alatt, vagy olyan helyre mentek, ahonnan a zsidókat kitiltották, a nő úgy tartotta a táskáját, vagy oly módon fordította a kabátja hajtókáját, hogy ne látsszon a csillag.

Nem sokkal az új szabályok bevezetése után utasították a zsidókat, hogy hagyják el Pozsony központját, és költözzenek a szegényebb kerületekbe. Priskának sikerült állást találnia egy kisváros, Bazin (Pezinok) általános iskolájában. Tibor bejárt Pozsonyba, reggelente hatkor indult. „Szerette a munkáját, és dolgoznia is kellett, mert terhes voltam.” Priska szüleinek, a nagyapjának és a nővérének, Boežkának is sikerült Pozsonyban maradnia egy Duna-parti lakásban, ahol Boežka továbbra is varrónőként dolgozott. Így hát ez az összetartó család tovább küzdött és reménykedett.

Priska az általános iskolában tanított addig a napig, míg a hatóságok rendeletet nem hoztak, hogy nem árják nem taníthatnak árja gyerekeket. Szívélyesen elbúcsúzott a diákjaitól, és erősködött, hogy szerencsés, mert egy angol úr, a he-

lyi nyelviskola vezetője hívta, hogy tanítson inkább ott, s így a korábbinál többet is kereshetett.

„Voltak lehetőségeim. Rengeteg magántanítványom volt, akik továbbra is jártak hozzám, mintha mi sem történt volna. Nem szenvedtem. Fizettek nekem, és abból meg tudtam élni.”

Eltökélve, hogy segít a kevésbé szerencsés családokon, több korábbi tanítványát is ingyen tanította: német, francia és angol klasszikusokból olvasott nekik.

Aztán egy napon elveszítette a babát.

Miközben a pár csendben gyászolt, sokkal nehezebbé váltak a mindennapok, mert a náci kódexet szigorúbban alkalmazták. A hatóságok kötelezték a zsidókat, hogy írják össze a birtokukban lévő összes ezüstöt, műtárgyat és más értéket, amiket aztán el kellett vinniük a helyi bankba, hogy lefoglalják. Ezt a szörmék és a finomabb téli ruházat követte. Megtiltották, hogy háziállatokat tartsanak: minden macskát, kutyát, nyulat vagy kalitkában tartott madarat a gyűjtőközpontba kellett vinni, és soha többé nem látták viszont a kedvenceiket.

A tengelyhatalmak közül a Tiso atya vezette Szlovákia lett az egyik első ország, mely elfogadta az SS *Aktion*jait, a zsidók új területekre vagy munkatáborokba való deportálását, hogy így segítsék a németek háborús erőfeszítéseit keleten. Cserébe az árja állampolgárok védelméért a kormány beleegyezett, hogy ötszáz *Reichsmark*ot fizet minden zsidóért, akit a nácik a határ túloldalára deportálnak. Cserébe a nácik biztosították a hatóságokat, hogy azok a „paraziták”, akiket „áttelepítettek”, sosem térnek vissza, és nem nyújtanak be igényt hátrahagyott javaikra. Ebben az elnyomó légkörben tízezreket hurcoltak a szlovák *gárdisták* és más milíciák Szlovákián belüli munkatáborokba, főleg Szereden (Sere), Vihnyén és Nyitránovákon (Novaky).

Több ezer fogoly került az új táborokba, ahol a német háborús erőfeszítésekhez létfontosságú árukat gyártottak, körülbelül ötvennyolcezer embert pedig a nácik *Osttransport*ja keretében keletebbre fekvő kényszermunkatáborokba küldtek.

A „kelet” miatt feltételezték, hogy a táborok közel lesznek az elfoglalt Lengyelország német fegyvergyáraihoz, ahol a foglyok ételért és szállásért cserébe dolgozhatnak. Voltak, akiknek aratáson ígérték munkát, vagy azt állították, hogy új zsidó államok létrehozásában segíthetnek.

A szlovákiai zsidók magukra hagyatva, tehetetlenül várták az egyre komorabb sorsot. Durva körülményekre és általános szűkölködésre számítottak, de remélték, hogy amint véget ér a háború, az élet visszatér a rendes kerékvágásba. Egész családok jelentkeztek önként, hogy csatlakozzanak azokhoz, akiket előreküldtek, abban a hitben, hogy jobb, ha együtt maradnak. Mások azt ígérték, pénzt, levelet és ételcsomagot küldenek. Őszintén hittek benne, hogy azok el is érik úti céljukat.

1942 márciusában, majdnem kilenc hónappal az esküvőjük után, amikor azt remélte, hogy első gyermeke születését ünnepelheti, Priska megtudta, hogy legidősebb nővérét, Boežkát begyűjtötték az egyik *Aktion* közben, miután a szlovák hatóságok beleegyeztek, hogy a németeknek átadnak ezer egészséges nőt. Nővére sorsáról értesülve Priska a pozsonyi állomásra sietett, hogy megpróbálja megmenteni. Ez könnyen az életébe kerülhetett volna. Megtalálta a zsúfolt tehervonatot, ami már majdnem indult, de a nővérét nem látta a rémült és zavart arcok között. „Egyik *gárdistát* sem ismertem, de könnyörögtem nekik, hogy engedjék el a nővéremet. Rám üvöltöttek, és azt mondták: »Ha hajadon, szálljon fel a vonatra! Ha házasság, menjen haza!« Meglepett, hogy nem hagytak csak úgy ott az állomáson, de nem hagytak.”

A rettegett szlovák Hlinka-gárdisták jellegzetes fekete egyenruhájukban – közülük sokakat az SS képzett ki – le tartóztatták Priskát, és éjjelre börtönbe zárták. Kétségbeesett férje, akinek fogalma sem volt róla, hová tűnt, másnap reggel üzenetet kapott. „Vigye el a feleségét! Egy bajkeverő.” Tibor elment a rendőrségre, és meggyőzte a hatóságokat, hogy hadd vigye haza Priskát büntetés nélkül, de annyira haragudott a feleségére, amiért ekkora kockázatot vállalt, hogy egy szót

sem szólt hozzá. Csak fél napig bírta, az asszonyt annyira felzaklatta, hogy nem tudta megmenteni a drága Boežkát.

Nem sokkal később Priska megint teherbe esett. Bár úgy tűnt, az életük darabokra hullik, újra nagyon boldogok voltak. Egyikük sem sejtette igazán, mekkora veszélyben voltak, miközben a hatóságok továbbra is villámrazziákat tartottak a zsidó otthonokban, és embereket gyűjtöttek be az ezerfős transzportokhoz. Priska szülei egyszer bakancsok hangját hallották a folyosón; kiugrottak egy földszinti ablakon, és sikerült elmenekülniük.

1942. július 17-én nem volt ilyen szerencsájük. Tehetetlenek voltak a parancsnoki láncsal szemben, ami élet-halál felett döntött. Emanuel és Paula Ronát minden figyelmeztetés nélkül kapták el. Priska nem is tudta, hogy elvitték őket, csak amikor már késő volt. Az ötvenes éveik közepén jártak, és esélye sem volt elbúcsúzni tőlük. Ahogy a nővérét, Priska őket sem tudta megmenteni. Ahogy a második babát sem – újra elvetélt. „Úgy éreztem, nekem is keletre kellene mennem – mesélte. – Már semmi sem számított.”

Tibor megtudta, hogy az anyját, Bertát is elvitték Puhó melletti otthonából egy sziléziai táborba. Idős volt, és egyedül élt. Amennyire a férfi tudta, árva lett. Priska a gyermekkori ismerőseitől megtudta, hogy az aranyosmaróti zsidó lakosság nagy része szintén eltűnt, köztük a barátai és rokonai.

Többé nem számított, hogy a szülei a legértékesebb holmijaikat átadták Gizkának megőrzésre. Legjobb barátnője, akinek órákat adott a középiskolában, az életét kockáztatta azzal, hogy elrejtette a családi vagyont. Azután azonban, hogy a szülei és a nővére eltűntek, a többi testvére pedig szétszóródott, mit ért volna a porcelánokkal és az ezüstművel a háború után, ha senki sem maradt, akinek a sabbatasztalnál megteríthetne velük?

A húgának, Annának árja barátai segítettek a viszonylag biztonságos Magas-Tátrába menekülni, ahol álnéven pincérnőként dolgozott, és anyjuk fivéréénél, dr. Gejza Friedmannál, egy tudószanatórium specialistájánál lakott. A férfi nyolcvan-

három éves édesapját, Priska nagyapját, David Friedmant is befogadta, aki egyedül maradt, miután a nő szüleit elvitték. Anna fia, a tizenegy éves Otto egy katolikus kolostorban bujkált. Legidősebb fivére, Bandi biztonságban volt a palesztinai brit mandátum területén. Janko megszökött a zsidó munkaszolgálatból, és csatlakozott a partizánokhoz, hogy a Hlinka-gárdisták elleni rajtaütéseken és olyan akciókban vegyen részt, melyek célja a németbarát kormány aláászása. Hónapokig nem hallottak felőle.

Felélesztve korai érdeklődését a kereszténység iránt, Priska átkeresztelkedett evangélikus hitre, abban a reményben, hogy az megmentheti. Tibor, aki hagyománytisztelőbb zsidó családban nőtt fel, nem hitte, hogy ez segítené. Mindketten továbbra is megtartották az alapvető zsidó szokásokat. Az őket körülvevő hatalmas bizonytalanság ellenére – vagy talán éppen azért – Priska újra terhes lett, de ezt a babát is elveszítette.

1942 őszére a szlovák hatóságok leállították a keletre tartó transzportokat. A politikai és a vallási elit, valamint a zsidó föld alatti mozgalom létrehozott egy Pozsony Munkacsoport nevű szervezetet, mely hatalmas nyomást gyakorolt Tiso kormányára, amikor megsejtették, hogy az ötvennyolcezer deportált zsidó nagy részét a halálba küldték. Köztük hétezer gyermeket.

A következő két évben a szlovák kormány újragondolta pozícióját, és elutasította a fennmaradt huszonnégyezer zsidó deportálását. Akik maradtak, viszonylagos biztonságban voltak. A Munkacsoport kétségbeesett erőfeszítéseket tett arra, hogy a rezsim kulcsfiguráinak megvesztegetésével megmentse a zsidókat. Még az SS-szel is tárgyaltak, és Dieter Wisliceny *Hauptsturmführer*rel, a nácik zsidó ügyekért felelős szlovák tanácsadójával. Több millió birodalmi márka értékű aranyat ajánlottak fel. Ezek az „európai terv”-nek nevezett tárgyalások megfeneklettek, amikor Wislicenyt áthelyezték. Időközben elérték az antiszemita törvények enyhítését és az üldözés enyhítését, ám a fenyegető légkör fennmaradt.

Tibor munkájának és Priska magánóráinak hála visszatérhettek Pozsonyba, és beköltöztek egy lakásba az Edlova Strassén. Bár jegyrendszert vezettek be, és megszorításokat az-
zal kapcsolatban, hogy mikor és hol vásárolhatnak, jobban ét-
keztek, mint emberek ezrei szerte Európában. Amikor Priskán
úrrá lett az édesszájúság, megosztottak egy szelet süteményen
új kedvenc kávéházukban, a történelmi Štefánka Cafében.

Legtöbb zsidó és árja barátjukhoz hasonlóan próbáltak nem
túl sokat aggódni a jövő miatt, és abban reménykedtek, hogy
a háború hamarosan véget ér. 1943-ra úgy tűnt, a szövetsége-
seknek áll a zászló. A néhány engedélyezett rádió beszámolt
rőla, hogy sikeres zendülések törtek ki Lengyelországban, és
a Vörös Hadsereg lassan ura lesz a helyzetnek. A németek egy
brutális, öt hónapos hadjárat után elvesztették Sztálingrádot.
A szövetségesek visszafoglalták Líbiát, megadásra kénysze-
rítve az Afrika-hadtestet. Olaszország hadat üzent Németor-
szágának, és Berlinből evakuálták a civileket. Lehet, hogy ha-
marosan véget ér a háború – tűnődtek –, vagy a helyzet majd
csak romlik ezután?

Senki sem tudta. Ahogyan azt sem, hogy mi történt a sze-
retteikkel, akikről nem kaptak hírt. Hónapokig pletykáltak

Priska és Tibor Pozsonyban, 1943-ban

Pozsonyban a koncentrációs táborokról, amikor néha üzenet érkezett az egyik transzportból. Azt mesélték, az embereket halálra dolgoztatják, éheztetik vagy brutálisan kivégzik. Az amerikai és angol híradások 1942-ben azt állították, főleg a zsidókat gyilkolják módszeresen. Ezek a történetek még vadabbá lettek 1944 áprilisa után, amikor két fogoly, a szlovák Rudolf Vrba és Alfred Wetzler egy olyan táborból került elő Lengyelország déli részéből, amiről addig senki sem hallott. Tömeges kivégzésekről beszéltek, gázkamrákról és krematóriumokról. Egy ideig csak szűk körben volt ismert a két férfi részletes beszámolója Auschwitz-Birkenauról, az élénk illusztrációkkal egyetemben, és sokan még azután sem hitték el a tényeket, bár attól kezdve az emberek sokkal gyanakvóbbak lettek, és mindenáron kerülték a keletre tartó transzportokat.

Priska és Tibor nem hitték el a történeteket, számukra túl vadnak tűntek ahhoz, hogy igazak lehessenek. Barátaik között az volt az általános vélekedés, hogy az ilyesmit azok híresztelik, akik beleőrültek a fogságba, vagy egyszerűen csak a náciellenes propaganda túlzásai. Mindazok ellenére, amiket átéltek, felfoghatatlan volt számukra, hogy Hitler komolyan beszélt, amikor azt ígérte: kiirt minden nem kívánatos származású embert, hogy megalkossa a felsőbbrendű fajt. Végtére is a németek a világ egyik legkulturáltabb népe. A nép, amely Bachot, Goethét, Mozartot, Beethovent, Einsteint, Nietzscht és Dürert adta a világnak, csak nem találhat ki ilyen szörnyűséges tervet. Vagy mégis?

Reménykedve a háború közelgő végében, a pár tovább élte az életét, ahogy csak tudta. 1944 júniusának közepén, egy héttel a negyedik házassági évfordulójuk előtt Priska és Tibor úgy döntött, újra megpróbálkoznak a gyerekkel. Két hónappal később majdnem két évig tartó viszonylagos nyugalmutat darabokra zúzta a szlovák nemzeti felkelés, a fegyveres zendülés, mely a bábállamot akarta megdönteni. Priska öccse, Janko a több ezer ellenálló és partizán közé tartozott, akik mindent megtettek azért, hogy véget vessenek a fasiszta rezsimnek.

Az erőszakos felkelés az Alacsony-Tátrából indult 1944. augusztus 29-én, és gyorsan terjedt. Két hónappal később bevetették a német Wehrmacht csapatait, amelyek könnyörtelenül levertek a lázadást. Ezrek haltak meg. Ezután minden megváltozott. A katonák a Gestapo támogatásával gyorsan elfoglalták az egész országot. A német államrendőrség egyik első feladata az volt, hogy rákényszerítse Tiso elnököt a megmaradt szlovákiai zsidók kitelepítésére. Kétségbeesésükben, hogy elkerüljék ezt a sorsot, ezrek bujdokoltak el és menekültek Magyarországra vagy máshová, ahol úgy vélték, nagyobb biztonságban lesznek.

Szembenézve az egyre elkerülhetetlenebbnek tűnő végkiemenetellel, és igyekezve megőrizni optimizmusukat, Priska és a férje úgy döntött, Pozsonyban maradnak, ahol ilyen sokáig sikerült elkerülniük, hogy elfogják őket. Minden nap, amikor nem fedezték fel őket, ajándék volt, főleg, mivel hétről hétre egyre több jó hír érkezett a háború kimeneteléről. Párizs több fontos franciaországi kikötővel és Belgiummal egyetemben felszabadult. A szövetségesek megkezdték Hollandia bombázását. Németország biztosan mindjárt kapitulál, nem?

1944. szeptember 29-én Tibor harmincadik születésnapját ünnepelték. Abban az évben ez az ünnep jom kippurra esett, a „sabbatok sabbatjára”, amikor huszonöt órás böjtöt tartanak az engesztelés napja, a zsidók legszentebb ünnepe előtt. Miután a szokásoknak megfelelően megmosták a kezüket, együtt ültek, és élvezték az ételt: abból készült, amihez éppen hozzájutottak. Nemcsak Tibor születésnapját ünnepelték, hanem az új életet is, amit Priska hordott a szíve alatt több mint nyolc hete. Együtt imádkoztak, hogy ez a negyedik babájuk életben maradjon.

Két nappal később odalett minden reményük a boldogságra, mikor a *Freiwillige Schutzstaffel* (önkéntes SS), a főleg szlovák származásúakból álló német félkatonai szervezet három tagja betört a lakásukba, és megparancsolta, hogy pakolják be

a holmijukat két kis bőröndbe; a kettő együtt nem lehet több ötven kilónál.

„Szörnyűek voltak – mesélte Priska. – Arrogánsak. Alig szólaltak meg, és én sem... Tudtam, hogyan maradjak nyugodt a csapással szemben. Nem tettem semmit.”

Azon a szép tavaszi napon a szlovák kormánynak járó ezer *Reichsmark*-ért Priska és Tibor Löwenbeint kivonszolták az otthonukból, és betuszkolták egy nagy, fekete furgon hátuljába. Ott kellett hagyniuk Tibor bélyeggyűjteményét, a pipáit, az ingeit, telezsúfolt könyvszekrényét és többévnyi írásokat tartalmazó értékes füzeteit.

A fiatal párt először a nagy ortodox zsinagógába vitték, a Heydukova Strasséra. Órákig váratták őket. Tucatnyian ültek ott mások is a bőröndökön, a földön, féltve az életüket. Priska a reggeli rosszulléttel küzdött, akkor élte át először. A rátörő hányingerekkel dacolva kapaszkodott Tiborba, aki azt hajtogatta, hogy emlékezzen a kisbabájukra. „A férjem csak simogatott, és azt mondta: »Talán hazaküldenek minket, *Pirečko*«. Én csak a gyermekemre gondoltam. Annyira akartam azt a babát.”

Aznap kétezer másik zsidóval együtt busszal egy kis állomásra vitték őket Lamacsba (Lamač), majd hatvan kilométerre keletre, a hatalmas seredi munka- és tranzittáborba, a Duna völgyébe. Seredet, az egykori katonai bázist a Hlinka-gárda vezette a felkelés előtt, de aztán Alois Brunner SS-tiszt felügyelete alá került, aki Adolf Eichmann *Obersturmbannführer* (alezredes) asszisztense volt. Hitler Eichmannt bízta meg „a zsidókérdés végső megoldásának” előkészítésével.

Brunnert azért küldték Seredre, hogy személyesen felügyelje az utolsó szlovák zsidók deportálását, miután sikeresen hajtott végre hasonló feladatot a franciaországi Vichyben. Brunnert, akit gyakran láttak kedvenc fehér egyenruhájában, több mint százezer zsidó Auschwitzba deportálásáért tartják felelősnek.

Zsidókat engednek ki a tehervagonokból Auschwitzban

Akik Seredre érkeztek, azokat fabarakkokba terelték, melyek gyorsan megteltek a tömeg miatt. A foglyok megaláztatásai a reggelente tartott névsorolvasásokkal, az *Appellekkel*, kemény fizikai munkával és háztartási feladatokból álló napi-renddel kezdődtek. Miután minden létező helyre összezsúfolódtak, elvárták tőlük, hogy naponta fél bögre keserű „kávén”, valamilyen savanyú levesen és kevés száraz kenyéren éljenek. Néhány hithűbb zsidó az ételnek álcázott forró vizet kézmosásra használta, majd felvágta és gondosan kiporciózták a szánalmas adagokat.

Jom kippurkor – amit Priska és a férje még Pozsonyban ünnepelt – Sereden a nácik a tábor közepén megsütöttek egy egész disznót, és nevetve invitálták az éhségtől félholt zsidókat, hogy egyenek belőle. Éhségük dacára egyikük sem lépett előre.

Az első transzportok Seredről szinte rögtön azután elindultak busszal kelet felé, hogy Priska és Tibor megérkezett. Brunner felügyelte a tábor „likvidálását”, felkészülve a foglyok újabb tömegére. 1944. szeptember 30-án a szlovák és magyar SS-tisztek kiterelték a közel kétezer pozsonyi zsidót a barakkokból, katonai alakulatokban felsorakoztatták, majd tehervagonokba taszigálták őket. Minden ablaktalan vagon-

ba nyolcvan–száz embert passzíroztak, ahol levegőt venni is alig volt hely, nem hogy megmozdulni. Amint a nehéz faajtók becsukódtak, ottmaradtak fuldokolva a sötétben. A legkisebb gyerekeket az emberek feje felett adogatták, hogy azok ölébe üljenek, akiknek hátul volt egy kis helyük leülni a keskeny deszkára. A többiek csak állni vagy guggolni tudtak.

A higiéniaát csupán egy üres favödör és egy vízzel teli bádogdoboz jelentette. Hamarosan minden vagon bűzlött és mocskos lett, ahogy a vödör tartalma minden zökkenőnél kilocsant. Volt, aki megpróbálta kiönteni a kicsi ablakon, de a szögesdrót rács megakadályozta, hogy teljesen kiborítsák, így az emberek kénytelenek voltak állva székelni vagy vizelni, bemocskolva a ruháikat.

Élelem, friss levegő és víz nélkül a verejtékező, kétségbeesett foglyok egymáshoz préselődtek. Akik kiláttak a vagon repedésein elkiáltották a városok nevét, amelyek mellett elhaladtak, miközben folytatták háromszáz kilométeres útjukat északkelet felé. Mire átlépték a lengyel határt, az idősebb foglyok közül néhányan a halál zsidó imáját kántálták, aztán egyszerűen feladták. A halottakat útközben a megállóknál elvitték, így több hely jutott az élőknek. Mint a többi, 1944 utolsó hónapjaiban Seredről embertelen körülmények között elszállított ezrek, ez az ezernyolcszázhatvan szlovák zsidó is rájött, hogy olyan helyre tartanak, ahol kegyetlenül bánnak majd velük, s akár bele is halhatnak.

Priska és Tibor ugyanúgy féltek, mint mindenki más, mégis próbálták megnyugtatni egymást, hogy minden rendben lesz, és haza fognak térni a gyermekükkel. Priska különösen eltökélt volt, hogy nem adja fel: „Annyira szerettem az életemet.” Emlékeztette Tibort, hogy mivel több nyelven beszél, szóba elegyedhet a foglyokkal, sőt az SS-szel is, akik talán kicsit nagyobb tisztelettel bánnak majd vele. Van esze, és tudja, hogyan használja, nyugtatgatta a férjét.

Priska számára mindig is fontos volt a hite, és abba kapaszkodott azokban a sötét órákban, míg a vonat egyre keletebbre

vitte őket. „Az Istenbe vetett hit a legfontosabb a világon. Ha valaki hívő, annak rendes embernek kell lennie, és tudnia kell viselkedni. Minden éjjel üdvözlöm az Istenemet, mielőtt elalszom.” Miután evangélikusnak keresztelkedett, alig gondolt magára zsidóként, és érezte ennek iróniáját, miközben Tiborral és vele is egy csepp irgalom nélkül bántak a hitük miatt. „Szörnyűség, amit a zsidókkal tettek – ismerte be. – Iszonyatos. Mint az állatokkal. Az ember az ember, és az embernek rendesen kell viselkednie az emberrel. Szörnyen bántak a zsidókkal. Bedugtak minket egy tehervagonba és... aztán kidobtak minket onnan. Visszataszítóan viselkedtek.”

A vonatút több mint huszonnégy óráig tartott, miközben az összezsúfolódt emberek tovább töprengtek azon, hová tartanak, és vajon találkoznak-e a szeretteikkel, akiket két évvel korábban elragadtak tőlük. Priska viszontlátja a nővérét, Boežkát és a szüleit? Találkozik aranyosmaróti barátaival, akikkel együtt úszott, énekelt, angolul és németül beszélt? Tibor végre megvigasztalhatja özvegy édesanyját?

Az egyre lesújtottabb Tibor nem hitt ebben, és alig bírta nézni a felesége szenvedését, aki öklendezve, víz nélkül küzdött a levegőért a sötét, bűzlő vagonban. Magához szorította, megcsókolta a haját, vigasztalni próbálta. Levegőt is alig vett, folyamatosan beszélt hozzá, emlékeztette, hogy történetük bármi, gondolkodjon pozitívan, és koncentráljon örömteli dolgokra. Ahogy a leveleiben is a sötét felhőkön áttörő nap sugaráról beszélt, úgy próbálta megőrizni a jövőbe vetett hitét.

Ahogy azonban a vonat kérlelhetetlenül haladt tovább, a férfit kezdte elhagyni a bátorsága. Ha most így bánnak velük, milyen kegyetlenség vár rájuk az úti céljuknál? Priskát továbbra is magához szorítva hangosan imádkozott, hogy legalább vágyott gyermeke és a felesége élje túl ezt az egészet. A pár rájött, hogy talán ez az utolsó alkalmuk, és úgy döntöttek, ott, a legvalószínűtlenebb helyen választanak nevet a gyermeküknek. Suttogva a Hanka (hivatalosabban Hana) nevet választották a lánynak – Priska nagymamájának

a testvére után –, és a Miško (Mihály) nevet a fiúnak, ha az lesz.

A vagon félhomályában a fiatal pár mellett állt Edita Kelamanová, harminchárom éves magyar vénlány Pozsonyból. Akaratlanul is végighallgatta a beszélgetést, és meghatódott. A vonat zakatolását túlkiabálva Edita így szólt Tiborhoz: „Megígérem, hogy ha a feleségeddel együtt maradunk, vigyázok rá.” A gazdag, művelt hátterű Edita nemcsak micvájának, vagyis morális kötelességének tartotta ezt, de remélte, hogy ha megteszi, akkor imája, hogy megmenekül, és egy nap férjhez megy, szintén meghallgatásra talál. Tibor köszönetet mondott a kedves idegennek, Priska pedig felismerte az akcentusát, és halkán hozzátette magyarul: „Köszönöm!”

Mindenki felkiáltott, mikor a vonat hirtelen megállt egy központi vasútállomáson Lengyelország és a Német Birodalom határán, ahol a foglyokat hivatalosan is átadták az új hatóságoknak. A fojtogató vagonok ajtaja nem nyílt ki, és fogalmuk sem volt, mi történik, míg egy mellékvágányon várakoztak. Aztán a seredi vonat megvonaglott, újra elindult, majd néhány óra múlva hirtelen ráfordult egy külön vágányra, és durva rándulással megállt a rámpánál, Auschwitz II-Birkenau szívében. Vasárnap volt, 1944. október 1. A kerekeken járó börtön lezárt ajtóin túl az utasok azonnal felismerték az erőszak hangjait – férfiak kiabálását és kutyák ugatását –, és tudták, hogy célhoz értek.

„Minden rendben lesz, aranyom!” – ígérte Tibor a feleségének, majd néhány pillanattal később hatalmas csattanással kinyílt a vagon. Az ismeretlen felé tülekedve így kiáltott: „Maradj bizakodó, Piroška! Csak gyönyörű dolgokra gondolj!”